

ЗАХОДИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ ТА СУДОВА ЮРИСДИКЦІЯ

PROCEEDINGS OF PROCEDURAL COERCION AND JUDICIAL JURISDICTION

Іщенко Ю.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Проблема юридичної відповідальності постійно знаходиться в центрі уваги вітчизняної юриспруденції. Дискусії щодо видів юридичної відповідальності, їх розмежування є тематикою багатьох наукових досліджень і дискусій. Але питання пов'язані з дослідженням процесуальної відповідальності та процесуального примусу займають незначне місце в загальному обсязі наукових доробок цього спрямування. В цій статті досліджуються деякі особливості застосування заходів процесуального примусу у поєднанні з особливістю судової юрисдикції та видів справ, які розглядаються в судах. Автор приходить до висновку, що процесуальний закон надає суддям судів різних юрисдикцій повноваження застосовувати заходи процесуального примусу та процесуальної відповідальності. Особливості процесуальної відповідальності та застосування заходів процесуального примусу залежать від особливостей процедури судочинства у судах відповідних юрисдикцій. Так, в судах цивільної, господарської та адміністративної юрисдикції спільним є те, що в разі порушення прав особи, підставою для відкриття провадження в суді, є позов цієї особи. По іншому виглядає ситуація щодо норм Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та Митного кодексу України. Особливості процесуальної відповідальності та застосування заходів процесуального примусу застосовуються і у позасудовому порядку. Можна виділити дві моделі застосування заходів процесуального примусу в залежності від юрисдикції суду та виду справи, яка розглядається в суді. Перша модель застосовується в спеціалізованих судах адміністративної та господарської юрисдикції (адміністративні та господарські справи) та загальних судах, але лише під час розгляду цивільних справ. Друга модель застосовується в загальних судах, але лише під час розгляду кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення. Метою статті є дослідження особливостей застосування заходів процесуального примусу в судах різних юрисдикцій.

Ключові слова: процесуальна відповідальність, процесуальний примус, заходи процесуального примусу, судова юрисдикція, судочинство.

The issue of legal liability is constantly at the centre of attention in domestic jurisprudence. Discussions regarding types of legal responsibility and their demarcation constitute the subject of numerous scientific studies and debates. However, matters related to the investigation of procedural responsibility and procedural coercion occupy a modest place in the overall volume of scientific works in this direction. This article explores some features of applying measures of procedural coercion in conjunction with the specificity of judicial jurisdiction and types of cases considered in courts. The author concludes that procedural law empowers judges of different jurisdictions to apply measures of procedural coercion and procedural responsibility. The specifics of procedural responsibility and the application of measures of procedural coercion depend on the characteristics of the judicial procedure in courts of the respective jurisdictions.

For instance, in civil, commercial, and administrative jurisdiction courts, it is common that in case of a violation of an individual's rights, the basis for initiating a court proceeding is a lawsuit filed by that individual. The situation is different concerning the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, and the Customs Code of Ukraine.

The peculiarities of procedural responsibility and the application of measures of procedural coercion depend on the characteristics of the judicial procedure in courts of the respective jurisdictions. Two models of applying measures of procedural coercion can be distinguished depending on the court's jurisdiction and the type of case being heard in court. The first model is applied in specialized courts of administrative and commercial jurisdictions (administrative and commercial cases) and general courts but only during the consideration of civil cases. The second model is applied in general courts, but only during the consideration of criminal cases and cases of administrative offenses. The purpose of the article is to investigate the features of applying measures of procedural coercion in courts of different jurisdictions.

Key words: procedural responsibility, procedural coercion, measures of procedural coercion, judicial jurisdiction, judicial procedure.

Постановка проблеми. Створення ефективної системи правосуддя є однією з основних передумов належного виконання державою її конституційного обов'язку щодо утвердження і забезпечення прав та свобод людини. Лише в разі існування у країні справедливого та неупередженого адміністративного судочинства громадяни відчуватимуть, що державний механізм практично реалізує принцип верховенства права та захищає їх від будь-якого свавілля [1, с. 10].

Ефективність здійснення правосуддя багато в чому залежить і від якості процесуального закону. Суддя повинен мати достатньо можливостей для досягнення мети судочинства. Однією із новацій процесуального законодавства є надання суду права застосовувати заходи процесуального примусу та процесуальної відповідальності.

Але чи є підстави досліджувати питання процесуальної відповідальності та застосування заходів процесуального примусу зокрема, в судочинстві судів різних юрисдикцій? Саме відповідь на це питання ми спробуємо знайти.

Метою статті є дослідження особливостей застосування заходів процесуального примусу в судах різних юрисдикцій.

Виклад основних положень. Тематика юридичної відповідальності була і залишається надто актуальною як в теорії права, так і в окремих галузях права. Не

є виключенням і сфера адміністративно-правова, де проблематику відповідальності досліджували такі видатні представники цієї галузі права Ю. П. Битяк, І. П., Голошніченко, С. Т. Гончарук, Е. Ф. Демський, Є. В. Додін, М. М. Дорогих, В. В. Зуй, Д. П. Калайнов, А. П. Клошніченко, Л. В. Коваль, Т. О. Коломонець, В. К. Колпак, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Д. М. Лук'янець, О. І. Миколенко, В. І. Олефір, О. І. Остапенко, В. Г. Перепелюк, М. М. Тищенко, В. К. Шкарупа, О. М. Якуба, Х. П. Ярмакі та інші.

Але такі дослідження проводились саме в сфері адміністративно-деліктного права. Проблематика відповідальності майже не зв'язується з функціонуванням адміністративного судочинства.

Зокрема це опосередковано підтверджується і самим Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАСУ). Так у частині другій статті 19 зазначено, що юрисдикція адміністративних судів не поширюється на справи про накладення адміністративних стягнень, крім випадків, визначених цим Кодексом [2].

Зміст самого КАСУ дає підстави дослідити всі аспекти реалізації юридичної (не тільки адміністративної) відповідальності.

Почнемо із пункту першого статті 20 КАСУ, в якому зазначається, що місцевим загальним судам як адміністративним судам підсудні адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності. Зрозуміло, що в цій ситуації адміністративний суд до адміністративної відповідальності нікого не притягує.

В статті 198 КАСУ визначаються обов'язки осіб, присутніх у залі судового засідання. Учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил [2].

За прояв неповаги до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Питання про притягнення учасника справи або іншої особи, присутньої в залі судового засідання, до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення правопорушення, для чого у судовому засіданні із розгляду справи оголошується перерва, або після закінчення судового засідання [2].

Відповідальність за прояв неповаги до суду встановлена Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), а саме статтею 185-3 [3].

Відповідно до статті 221-1 КУпАП справа розглядається суддею-доповідачем зі складу суду, що розглядає справу, під час розгляду якої вчинено правопорушення, передбачене статтею 185-3 КУпАП. В разі вчинення зазначеного правопорушення за загальними правилами провадження в справах про адміністративні правопорушення мав би складатися протокол. Особою уповноваженою складати протокол відповідно до статті 255 КУпАП є судовий розпорядник. Але є потреба урахування приписів статті 258 КУпАП, в якій зазначено, у яких випадках протокол про адміністративне правопорушення не складається. Вчинення правопорушення передбаченого статтею 185-3 КУпАП як раз належить до того переліку справ, коли протокол про адміністративне правопорушення не складається. За таких умов суддя-доповідач повинен винести постанову в справі про адміністративне правопорушення. Постанова у справі про адміністративне правопорушення складається у двох екземплярах, один з яких вручається особі, яка притягається до адміністративної відповідальності. А сама постанова має відповідати вимогам статті 283 КУпАП. Постанова повинна містити найменування органу (прізвище, ім'я та по батькові, посада посадової особи), який виніс постанову; дату розгляду справи; відомості про особу, стосовно якої розглядається справа (прізвище, ім'я та по батькові (за наявності), дата народження, місце проживання чи перебування; опис обставин, установлених під час розгляду справи; зазначення нормативного акта, що передбачає відповідальність за таке адміністративне правопорушення; прийняте у справі рішення [3]. Постанова суду (судді) про накладення адміністративного стягнення повинна містити положення про стягнення з особи, щодо якої її винесено, судового збору. Можна нагадати, що відповідно до статті 40-1 КУпАП судовий збір у провадженні по справі про адміністративне правопорушення у разі винесення судом (суддею) постанови про накладення адміністративного стягнення сплачується особою, на яку накладено таке стягнення. Розмір і порядок сплати судового збору встановлюється Законом України «Про судовий збір» [4]. У разі ухвалення судом постанови про накладення адміністративного стягнення стягується судовий збір, який обраховується як 0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Якщо, наприклад, особа буде притягнута до відповідальності у 2024 році, то судовий збір буде

становити 605,6 грн. Законом України «Про державний бюджет на 2024 рік» встановлено прожитковий мінімум для працездатних осіб у розмірі 3028 грн. [5].

Як ми бачимо, в процесі розгляду адміністративної справи може здійснюватися провадження в справі про адміністративне правопорушення за правилами вже КУпАП.

Але це не єдиний приклад застосування адміністративним судом заходів впливу, які за своєю природою є заходами юридичної відповідальності.

Тут варто згадати, що завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [2].

Верховний Суд щорічно публікує звіти та аналітичні матеріали про стан здійснення правосуддя. Можна знайти інформацію, що середня кількість справ і матеріалів, що надійшли на розгляд у 2022 році, у розрахунку на одного суддю окружного адміністративного суду становила 717 одиниць проти 1031 одиниці у 2021 році [6].

Не дивлячись на загальне зменшення у 2022 році (-1,4 раза) справ і матеріалів, що надійшли до окружних адміністративних судів, фіксується перевищення у 6,6 раза показника середнього надходження справ і матеріалів в Рівненському окружному адміністративному суді (4700), який порівняно з 2021 роком збільшився в 3 рази. Також значне середнє надходження справ і матеріалів у розрахунку на одного суддю спостерігається в Житомирському (2226) та Хмельницькому (1033) окружних адміністративних судах, що відповідно у 3 і 1,4 раза більше за середній показник. Порівняно з 2021 роком у 2022 році показники цих судів зменшилися у 1,1 і 1,3 раза відповідно. Найменший показник середнього надходження справ і матеріалів на розгляд до одного судді спостерігається в Донецькому (170) та Луганському (193) окружних адміністративних судах [6].

Як ми бачимо, доволі високою є завантаженість суддів окружних адміністративних судів. Якщо судді не створити належні умови для розгляду справ, він фізично не зможе дотримуватись встановлених законодавством строків розгляду справ. Мабуть саме таку мету переслідував законодавець, коли передбачив можливість застосування суддями адміністративних судів (і не тільки адміністративних) заходів процесуального примусу.

Як зазначає у своєму дослідженні І. Желтобрюх, «конкретний внесок заходів процесуального примусу у виконання завдання адміністративного судочинства проявляється в тому, що вони насамперед спонукають відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків» [7, с. 148].

Як ми зазначили вище, заходи процесуального примусу можуть застосовуватись не тільки в адміністративних судах. Це явище притаманно також діяльності судів загальної юрисдикції під час розгляду цивільних справ та діяльності господарських судів під час розгляду господарських справ. Відповідно, аналогічні за своїм змістом і значенням норми можна знайти у відповідних процесуальних кодексах.

Для зручності і наочності цю інформацію подами у таблиці 1.

Заради повноти дослідження необхідно вказати, що адміністративні суди відповідно до статті 382 КАСУ мають право застосовувати штраф в межах здійснення судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах [2]. Суд, який ухвалив судові рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення. За наслідками розгляду звіту

Таблиця 1

Кодекс адміністративного судочинства України	Цивільний процесуальний кодекс України	Господарський процесуальний кодекс України
Глава 9. Заходи процесуального примусу	Глава 9. Заходи процесуального примусу	Глава 9. Заходи процесуального примусу
Стаття 145. Види заходів процесуального примусу 1. Заходами процесуального примусу є: 1) попередження; 2) видалення із залу судового засідання; 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; 4) привід; 5) штраф.	Стаття 144. Види заходів процесуального примусу 1. Заходами процесуального примусу є: 1) попередження; 2) видалення із залу судового засідання; 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; 4) привід; 5) штраф.	Стаття 132. Види заходів процесуального примусу 1. Заходами процесуального примусу є: 1) попередження; 2) видалення із залу судового засідання; 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; 4) штраф.

суб'єкта владних повноважень про виконання рішення суду або в разі неподання такого звіту суддя своєю ухвалою може встановити новий строк подання звіту, накласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення, штраф у сумі від двадцяти до сорока розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [2]. Вказівка на те, що відповідальність тут настає за невиконання вимог суду дає підстави прийти до висновку, що така відповідальність теж може бути віднесена до процесуальної.

Необхідно зауважити, що у відповідності до статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус судів» суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення [8]. Суди всіх юрисдикцій розглядають 5 видів справ. Якщо звернутись до повноважень місцевих судів, які є судами першої інстанції, то можна зазначити, що:

- місцеві загальні суди розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у випадках та порядку, визначених процесуальним законом;

- місцеві господарські суди розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені законом до їх юрисдикції;

- місцеві адміністративні суди розглядають справи адміністративної юрисдикції (адміністративні справи) [8].

Можна зробити висновок, що місцеві загальні суди мають повноваження розглядати 4 види справ (тобто всі, крім господарських справ). А спеціалізація господарських та адміністративних судів залишає їм можливість розглядати лише по одному виду справ відповідно до їх спеціалізації.

Ключові засади судочинства, незалежно від судової юрисдикції, характеризуються такими ознаками: судова влада в Україні здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом; суди України утворюють єдину систему; правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства [8].

Цілком логічним є висновок про те, що процедури судочинства можуть залежати від судової юрисдикції. Це стосується і питання застосування заходів процесуального примусу, які є складовою процедури судочинства. Такий висновок ґрунтується і на аналізі теоретичних доробок та чинного законодавства.

Аналіз наукових джерел цієї тематики дозволяє стверджувати, що основні дослідження в сфері процесуального примусу, якщо виходити із галузевого поділу таких досліджень, сконцентровані у дослідженнях кримінально-процесуального примусу. Можна зазначити численні публікації, зокрема А. Мурзановської [9], О. Сопронюка [10], Р. Білокінь [11] та інші.

У напрямку господарсько-процесуальної відповідальності можна згадати публікації А. Катрич [12], А. Коліної [13], А. Селівона [14]. Цивільно-процесуальна відповідальність досліджується в роботах Т. Стоянової [15], І. Лукіної [16].

Останнім часом посилюється інтерес науковців щодо застосування заходів процесуального примусу в адміністративному судочинстві. Про це свідчать роботи І. Желтобрюх [7], Р. Шийовича [17], М. Малєць [18].

Безумовно, що особливості процесуальної відповідальності та застосування заходів процесуального примусу залежать від особливостей процедури судочинства у судах відповідних юрисдикцій. Так, в судах цивільної, господарської та адміністративної юрисдикції спільним є те, що в разі порушення прав особи, підставою для відкриття провадження в суді є позов цієї особи. І всі подальші процедури судочинства відбуваються за приписами відповідних процесуальних кодексів, в яких є обов'язково глави, які регламентують порядок здійснення підготовчого провадження, розгляд справи по суті та ухвалення судових рішень.

По іншому виглядає ситуація щодо норм Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПКУ), КУпАП та Митного кодексу України (далі – МКУ) в частині стадійності процедури. Так, КПКУ вказує на можливість проведення досудового розслідування. Досудове розслідування злочинів здійснюється у формі досудового слідства, а кримінальних проступків – у формі дізнання в порядку, передбаченому самим КПКУ. А Розділ II КПКУ регламентує види та порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Частково такі заходи застосовуються також у позасудовому порядку [19].

Ще складніша ситуація з КУпАП та МКУ в частині повноважень суду під час розслідування обставин вчиненого адміністративного правопорушення, застосування заходів забезпечення провадження та винесення постанови в справі про адміністративне правопорушення. Суд віднесений лише до одного із органів адміністративної юрисдикції, які уповноважені брати участь у провадженні в справах про адміністративні правопорушення. Крім того суд, у порівнянні з іншими органами адміністративної юрисдикції, позбавлений права складати протоколи про адміністративні правопорушення та застосовувати заходи забезпечення провадження. Відповідно до норм КУпАП, правом складати протоколи про адміністративні правопорушення (а протокол зазвичай можна вважати найчастіше основним доказом в справі) наділені уповноважені посадові особи більше ніж ста органів адміністративної юрисдикції (якщо проаналізувати зміст ст.255 КУпАП). Застосування такого заходу забезпечення провадження, як адміністративне затримання, може здійснюватися уповноваженими особами семи органів. А до кола суб'єктів, які мають право розглядати справи про адміністративні правопорушення та виносити постанови належать 49 органів (відповідно до змісту глави 17 КУпАП). Суд є лише одним із цих 49 органів. В той же час необхідно враховувати особливості судової юрисдикції в справах про адміністративні правопорушення. Ця особливість полягає в тому, що виключно суди розглядають всі справи вчинені особами віком від 16 до 18 років, а також справи щодо застосування таких санкцій як: оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи;

суспільно корисні роботи; адміністративний арешт; арешт з утриманням на гауптвахті.

На підставі вищезазначеного можна прийти до висновку, що характер, обсяг заходів процесуального примусу та процесуальної відповідальності залежить від юрисдикції суду і виду справи.

Перша група заходів процесуального примусу та процесуальної відповідальності застосовується в спеціалізованих судах адміністративної та господарської юрисдикції (адміністративні та господарські справи) та загальних судах, але лише під час розгляду цивільних справ. Для справ цієї групи характерним є позовне провадження, коли суд відкриває провадження за позовом особи. Такі провадження відкриваються на підставі порушення прав та інтересів особи. Наказне та окреме провадження, які теж застосовується цивільному судочинстві, та наказне провадження в господарському судочинстві не передбачають наявності спірних правовідносин.

Друга група заходів процесуального примусу та процесуальної відповідальності застосовується в загальних судах, але лише під час розгляду кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення. Характерною ознакою застосування заходів процесуального примусу та процесуальної відповідальності є те, що вони можуть застосовуватися у позасудовому порядку на стадії розслідування. В таких справах позовне провадження вже не застосовується, а підставою для початку з'ясування обставин правопорушення, є наявність трьох підстав: фактичних, нормативних та процесуальних.

Певною перепоною для повноцінного дослідження такого феномену, як процесуальна відповідальність,

є конституційні положення про юридичну відповідальність, які містяться в статті 92 Конституції України. Відповідно до пункту 22 частини другої ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них [20].

Але цю проблему ми не будемо розглядати у цій публікації. Також в статті не досліджуються правові аспекти процесуальної відповідальності самих суддів.

Висновки. Наявність в системі судоустрою України судів різних юрисдикцій дає підстави зробити припущення, що можуть існувати певні особливості здійснення правосуддя судами різних юрисдикцій. В той же час суди України утворюють єдину систему. Процесуальний закон надає суддям різних юрисдикцій повноваження застосовувати заходи процесуального примусу та процесуальної відповідальності. Особливості процесуальної відповідальності та застосування заходів процесуального примусу залежать від особливостей процедури судочинства у судах відповідних юрисдикцій. Можна виділити дві моделі застосування заходів процесуального примусу в залежності від юрисдикції суду та виду справи, яка розглядається в суді. Перша модель застосовується в спеціалізованих судах адміністративної та господарської юрисдикції (адміністративні та господарські справи) та загальних судах, але лише під час розгляду цивільних справ. Друга модель застосовується в загальних судах, але лише під час розгляду кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коломоєць Т., Колпаков В., Національна доктрина адміністративного судочинства. Вступне слово. *Право України*. № 4. 2019. С. 10–13.
2. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15> (дата звернення: 20.01.2024).
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> (дата звернення: 19.01.2024).
4. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3674-17> (дата звернення: 25.01.2024).
5. Про Державний бюджет України на 2024 рік : Закон України від 09.11.2023 № 3460-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3460-20> (дата звернення: 19.01.2024).
6. Верховний Суд. *Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2022 році*. : веб-сайт. URL: [Analiz_KAS_2022.pdf](https://www.court.gov.ua/Analiz_KAS_2022.pdf) (court.gov.ua) (дата звернення: 19.01.2024).
7. Желтобрюх І. Заходи процесуального примусу, що застосовуються до сторін у справі за законодавством про адміністративне судочинство: шляхи оптимізації матеріально-правових підстав. *Адміністративне право і процес*. 2020. № 3. URL: [25.pdf](https://www.pgp-journal.kiev.ua/25.pdf) (pgp-journal.kiev.ua) (дата звернення: 22.01.2024).
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1402-19> (дата звернення: 19.01.2024).
9. Мурзановська А.В. Кримінально-процесуальна відповідальність за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2018. 192 с. URL: [504.pdf](https://www.sumy.ua/504.pdf) (book.sumy.ua) (дата звернення: 22.01.2024).
10. Сопронюк О. А. Кримінальні процесуальні санкції : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2021. 226 с. URL: <https://www.inu.edu.ua/> (дата звернення: 22.01.2024).
11. Білокінь Р. М. Кримінально-процесуальна відповідальність: наукові та правові основи : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Національна академія внутрішніх справ. К., 2018. 577 с.
12. Катрич А. Позитивна відповідальність у господарсько-процесуальному праві, *Господарське право і процес*, 2017, № 5, С. 51–54. URL: [5_2017.pdf](https://www.pgp-journal.kiev.ua/5_2017.pdf) (pgp-journal.kiev.ua) (дата звернення: 22.01.2024).
13. Коліна А.О. Штрафні санкції в господарському процесі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 2. URL: [apdp66_2.indd](https://www.opua.edu.ua/apdp66_2.indd) (opua.edu.ua) (дата звернення: 19.01.2024).
14. Селівон А. Застосування заходів процесуального примусу в разі неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Випуск 4(39). URL: [Wayback Machine](https://www.archive.org/) (archive.org) (дата звернення: 19.01.2024).
15. Стоянова Т. А. Щодо цивільної процесуальної відповідальності. Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії : матер. круглого столу. 2015. С. 40–44. URL: [Stoyanova40-44.pdf](https://www.opua.edu.ua/Stoyanova40-44.pdf) (opua.edu.ua) (дата звернення: 19.01.2024).
16. Лукіна І. М. Цивільна процесуальна відповідальність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 18 с.
17. Шийович Р. Адміністративно-процесуальна відповідальність в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2023. №3. URL: <https://www.lvduvs.lviv.ua/> (дата звернення: 19.01.2024).
18. Малець М.Р., Гатала В.В. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 433–435. URL: [106.pdf](https://www.lsej.org.ua/106.pdf) (lsej.org.ua) (дата звернення: 19.01.2024).
19. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс від 13.04.2012 № 4651. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 18.01.2024).
20. Конституція України : Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: Конституція України | від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (rada.gov.ua) (дата звернення: 22.01.2024).